

TARIK ALI

*Noć Zlatne
leptirice*

Prevela
Senada Kreso

■ Laguna ■

Naslov originala

Tariq Ali

NIGHT OF THE GOLDEN BUTTERFLY

Copyright © Tariq Ali 2010

Translation Copyright © 2010 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Ajši,
koja mi je ovaj naslov predložila pre dvanaest godina,
a sad misli da je neprikladan.*

ISLAMSKI KVINTET:

U senci nara


Knjiga o Saladinu

Kamena žena

Sultan u Palermu

Noć Zlatne leptirice

1.

 Pre četrdeset i pet godina, dok sam još živio u Lahoru, imao sam jednog starijeg prijatelja po imenu Platon, koji mi je jednom učinio uslugu. U napadu mladalačke velikodušnosti, obećao sam da ću mu to vratiti s kamatama, bude li mu ikad zatrebala pomoć. Platon je predavao matematiku u jednoj otmenoj školi, ali je mrzeo neke svoje učenike, one za koje je govorio da su tu samo da nauče lepu umetnost razvrata. A pošto je on bio Platon iz Pendžaba, upitao je hoću li mu uslugu vratiti s kamatom na kamatu. Nerazborito sam pristao.

Bio sam tada zaljubljen, što je Platonu vrlo smetalo. U njegovim očima, ljubav je bila tek izgovor za mladalačku pohotu koja, po samoj svojoj prirodi, nikad nije mogla biti večna. Čedno prijateljstvo je bilo daleko važnije i moglo je da traje čitav život. Nisam u to vreme bio raspoložen za tu

vrstu filozofiranja pa sam bio spreman da potpišem svaki papir koji bi položio pred mene.

Iako je bio čovek čiji su sudovi obično bili čvrsti i jasni, stvari kojima nije bio sklon znale su da budu iracionalne, a granica između njegove ironije i mržnje bila je uvek nerazgovetna. Njega su, recimo, umeli duboko da uvrede studenti što su u letnjim mesecima imali običaj da zakače nalivpero o prednji džep najlon košulje. Upitan zašto, nije odgovarao, ali kad biste ga priterali uza zid, promrsio bi samo kako ga je strah i da pomisli do kojih će estetskih vrednosti držati kad odrastu, ako im je ukus ovakav u cvetu i žaru mladosti. Mada ovo i nije neki dobar primer, kod njega nas je privlačila inteligencija, i to mnogo pre no što će postati poznat kao slikar.

Jednom je jedan naš prijatelj, koji je tek bio diplomirao i zaposlio se u Ministarstvu spoljnih poslova, seo za naš sto i odmah se suočio s Platonovim: „Promeniću ime u Diogen da bih mogao usred dana da upalim lampu i krenem u potragu za poštenim državnim činovnikom.“ Niko se na to nije nasmejao, a Platon, naviknut da bude junak svakog razgovora, nakratko nas je napustio, a predmet njegove žaoke nas je upitao kako uopšte možemo da se družimo s tako groznim stvorom. Napali smo ga: kako se samo usuđuje tako da govori, pogotovo što smo ga mi odbranili! U svakom slučaju, promrmljao je moj prijatelj Zahid, Platon vredi kao deset službenika Ministarstva spoljnih poslova, sve samih guzičara poput njega. Nadodala se još pokoja slična misao pa je to poređenje eskaliralo do „najmanje

stotinu razmetljivih guzičara poput njega“. Tako smo ga se otarasili. Uto se Platon vratio i celo popodne sedeo zamišljen, gladeći crne brkove u pravilnim razmacima, što je uvek bio znak da je besan.

Način na koji je Platon s bliskim prijateljima raspravljao o svojim ljubavnim osvajanjima nikada nije bio potpuno uverljiv. Njegova seksualnost nam je oduvek bila misterija. Često je znao da bude povučen i tajanstven te je bilo očito da ga je krasila dubina do koje mi, mlađi od njega za jednu generaciju, nismo mogli da dopremo. Mnogo je toga u vezi s njim što i dan-danas ne znam, mada sam mu skoro čitavu deceniju verovatno bio najbliži prijatelj. E kad bi ogledala mogla da otkriju više od odraza jasne i nepokolebljive slike! Da smo kadri da vidimo onaj najskriveniji, unutrašnji karakter osobe koja zuri u sopstveni odraz u ogledalu, zadatak pisaca i analitičara bio bi znatno lakši, ako ne i suvišan.

Platon nikada nije ostavljao utisak neke ekstravagantne osobe i uvek se veoma trudio da izbegne publicitet, mada na način koji ga je ponekad dovodio do toga da iskorači pravo pod svetlo reflektora. Tako, kad bi neki od starijih i veoma cenjenih pesnika koji su pisali na urduu i redovno se okupljali u čajdžinici *Pak* na Molu bombastičnim frazama prevršio meru u samohvalisanju, Platon bi ga nemilosrdno ismejao, bičujući ga epitetima i pendžapskim poslovicama koje su nas i te kako zabavljale a pesnike nervirale. Kada bi taj napadnuti pesnik iznenada pokazao prezir pa još Platona nazvao mediokritetom, ljubomornim na bolje od sebe, Platon bi se silno obradovao i predložio da uradimo

test pa da svi okupljeni utvrde koja je od pesama njegovog protivnika drugorazredna a koja trećerazredna. Počeo bi na urnebesno rogotan način da deklamuje jedan od nerazumljivijih stihova dotičnog poete a kad bi se ovaj i njegove ulizice pokupili, Platon bi glasno zapljeskao. On u stvari nikad, nijednog časa, nije pomislio da je taj pesnik loš, već su ga nervirale sedeljke pune narcisoidnosti i uzajamnog obožavanja koje su se u čajdžinici svakodnevno održavale. Mrzeo je prazni izraz lica ulizica što su uzvikivali „čudesno“ na svaki izgovoreni stih. Poput mnogih od nas, ni on nije baš iskazivao interes da ispituje kroz što su neki od njih prošli u prethodnim decenijama. Razočaranja su mnoge od njih izmorila, iscedila im snagu, neki su sad bili poput slomljene trske i rasipali energiju po gostionicama i bili obični navijači pesnika koji su stekli ugled u književnom svetu. Platon je toga bio i te kako svestan, ali samo njegovo biće, ta čvrsta čelična šipka, nije se dala saviti, i zbog toga je bio netrpeljiv prema onima što su bili manje čvrsti od njega.

Šta je Platona navelo da zahteva svoju „funtu mesa“ sada, i zašto je to bilo u vidu romana koji će se temeljiti na njegovom životu? Jer upravo se to dogodilo. Određeni lanac događaja pokrenuo je telefonski poziv u kojem je on tražio da ga pozovem u Karači. Već to je bilo čudno, pošto je Platon oduvek mrzeo taj najveći grad naše domovine, optužujući ga, preterano, da je grad bez karaktera, monstruozi hibrid. U toku razgovora nije bio raspoložen za dugu priču, samo je insistirao da stari dug časti sad ima

da se otplati. Nisam imao izbora. Mogao sam, naravno, da mu kažem da se gubi, i sada žalim što nisam. Ne toliko zbog njega, već zbog drugih čije su se priče preplitale s njegovom. Mučila me je ta tajna. Šta je to što se u njemu splelo u klupko tako čvrsto da je jedini način da se rasplete bilo pozvati se na gotovo zaboravljeni dug? Radi li se o džangrizavom nezadovoljstvu zbog onog što nije uspeo da postigne, ili prosto o mucu umetničkog stremljenja u zemlji u kojoj je hirove tržišta umetninama određivalo ono što bi se pojavilo u njujorškoj ili londonskoj štampi? Pohvale u inostranstvu, profit kod kuće.

Mnogo pre nego što ću započeti mučni posao pisanja, trebalo je da istražim određene aspekte njegovog života, što samo po sebi nije bio lak zadatak. Platon je veliki deo svog života čuvao skriven od pogleda, ili ga je možda potiskivao. U oba slučaja, valjalo mi je uklanjati mrene sa oka. Kako mogu da pišem o njemu ako mi ne dozvoli da otkrijem njegovu uspavanu prošlost?

Prijateljstva su smešno nestalna. Ona plove, menjaju se, nestaju, zavuku se pod zemlju i dugo tamo ostanu i lako bivaju zaboravljena, pogotovo ako jedan od prijatelja ode na drugi kontinent. Tokom života, okruženi smo ljudima okupljenim u grupe, od kojih se neki u jednom času iskristališu i postanu prijatelji, a onda se istope, bez traga nestanu, da bismo ih opet slučajno sreli i to na najčudnijim mestima. Neka prijateljstva sa studija ili posla potraju mnogo duže; vrlo malo njih traje zauvek.

Kad sam pristao da napišem priču o njemu, Platon je bio oduševljen i pobedonosno se grohotom nasmejao. Taj smeh toliko nije ličio na njega da sam pomalo izgubio volju. Iznerviran mojim pokušajima da iskopam razloge njegovog čudnog zahteva, dodao je dopunsku klauzulu. Ja ću uraditi ono što od mene traži, znao je to, ali mogu li ja to uraditi a da ne posegnem za književnim lukavstvima i preterivanjima, što se tih dana smatralo obaveznim? To mora biti jednostavno ispričana priča bez suvišnih ukrasa i digresija. Pristao sam, mada sam ga upozorio da ne mogu da napišem knjigu koja se odnosi samo na njega. Najbolje je da sam to uradi; može jednostavno da mi izdiktira svoja sećanja, ako je to ono što želi. A nisam mogao samo da opišem njegov razvoj kroz odnose s drugima. Treba evocirati ceo taj period, otkriti društveni milje, a izbeći prazna razmišljanja. Podsetio sam ga na Heraklita: „Budni žive u svetu koji im je zajednički, dok svaki spavač ima sopstveni svet.“

Platon je to primio dostojanstveno, ali nije mogao a da mi ne uzvрати svojom mišlju. „Umetničkim delom se i neuspeli“, rekao je, „dâ pretvoriti u pobeđu.“ Nisam se složio s njim. Umetnička svest, čak i kad je na visokom nivou, nikad ne može da poništi stvarnost nametnutu jednom društvu posle istorijskog poraza. Uzvratio je, vičući, nabranjem slikara i pesnika čije je delo umelo da u zla vremena uzdi-gne ljude do neslućenih visina. Oni su to postigli, složio sam se, oni su obogatili kulturni život sirotinje i poraženih tako što su im pružili korisnu kulturnu potporu, ali to nije

ništa promenilo. Svet vizuelnih umetnosti i carstvo književnosti ostali su mala ostrva. Ajkule su još uvek nadzirale okeane. Naljutio se. Radio je na triptihu koji bi bio poziv na oružje. Dokazao mi je da nemam pravo. Njegovo delo će zapaliti otadžbinu. Izrazio sam skepsu.

„Veliki majstore Platone, vaše će vizije pogoditi otadžbinu poput gromova s neba.“

„Razgovarati s tobom na ovaj način gubljenje je vremena. Uradi nešto korisno. Idi i počni da pišeš knjigu. Idi sada, i tamo gde se istina ne može prikazati ogoljena, odeni je u humor i ironiju. Možeš li to?“

„Pokušaću.“

2.



Zahid je dremao i sanjao. Bio je to san o mokrenju, reći će mi kasnije, san koji te opominje da ti je bešika puna, san čije je jezgro ostalo nepromenjeno celog njegovog života. Voda što neprestano teče. Obično se tuširao, a nekad je to bila odvrnuta česma ili, u nekoliko retkih prilika, uzburkano more. U školi i u planinama, gde su naše porodice provodile leta, opisao bi mi nešto podrobnije tu svoju muku. Bio je to, objasnio je, jedan sirovi, delotvorni unutrašnji alarmni sistem. Ako bi predugo odlagao, njegova bi česma procurila. Majka mu je jednom ponudila jungovsko objašnjenje, ali mora da nije bilo vredno pamćenja, jer ga se već posle nedelju dana više nije mogao setiti.

Sam Zahid je bio uveren da je jedinstven. Kad je bio beba, njegova ga je dojlja strpljivo oslobađala muslimskih pelena, učila ga da mokri tako što bi odvrnula česmu i

zviždala nacionalnu himnu. To je palilo – muslimske pelene su zauvek bile odbačene kad mu je bilo jedva godinu dana, ali mora da je to ostavilo traga na njegovu psihu. Često se šalio, slava dragom Alahu, da mu je u snove ušla voda a ne nacionalna himna, mada bismo se, posle kratke rasprave, složili da bi možda bilo bolje da je bilo obratno. Na kraju kakvog filma ili radio-emisije uvek je uspevao da nađe pisoar. Bolje i to nego mokrenje u krevet.

Kasnije, kada je već bio istaknuti kardiohirurg koji je lečio važne ljude u Sjedinjenim Državama, Zahid je otkrio da njegov san nije tako neobičan kako je on nekad mislio. To ga je otkriće razočaralo. Imao je običaj da se šali kako su mu se srušile sve iluzije. Tada je odlučio, protivno sinovljevom savetu, da nešto od svoje imovine i uštedevine u banci uloži u neprivlačne lokacije širom sveta: u Marbelji i Majamiju, na Bermudama i u Nici, kao i – i to uglavnom zbog onih starih vremena – u planinsko odmaralište u dolini Kagan, uništeno zemljotresom 2004. godine. Sve ovo ću ja tek naknadno saznati. Čuo sam, naravno, da je postao republikanac i da je predvodio medicinski tim koji je operisao Dika Čejnija 1999. godine i spasio mu život, ali nisam znao da se posle napada od 11. septembra preselio iz Vašingtona u London niti da sad živi napola penzionerski u Ričmondu, u otmenojoj vili s pogledom na Temzu. Skoro pola veka smo nas dvojica živeli u različitim svetovima.

Kada je zazvonio telefon, u cik zore, Zahid je automatski pružio ruku da zgrabi budilnik. Mora da je neka hitna situacija u bolnici, pomislio je pre nego što je shvatio da više

ne radi. Bilo je pet i deset ujutro; mora da je neko sa Istoka. Rani telefonski pozivi su ga uzrujavali. Uglavnom su stizali iz otadžbine i obično donosili loše vesti – još jedna smrt u porodici, novi vojni puč, očekivani atentat – ali se ipak nisu mogli ignorisati. Njegova žena je još uvek spavala. Ustao je, uzeo telefon i otišao da razgrne zavese. Tamni oblaci. I grad je, kao i njega, mučila slaba bešika. Opsovao je.

Čovek s druge strane žice ga je čuo kako psuje, zakikotao se, i pozdravio ga na pendžapskom, maternjem jeziku, koji je jači od svih drugih jebenih maternjih jezika, ili se tako bar hvališu oni koji ga slave. Nijedan prevod ne može biti dovoljno dobar za ovaj višeslojni jezik, tako bogat igrama reči i dvosmislenostima da neki lingvisti tvrde kako gotovo svaka reč svakog pendžapskog dijalekta ima dvostruko ili skriveno značenje. Nisam siguran da je baš tako. To bi izazvalo nesavladive probleme religiji Sika, čiji utemeljitelj, mistični pesnik i vizionar Nanak, veliki majstor jezika, nikad ne bi... Hoću reći, on mora da je znao šta radi kada je svoj lokalni pendžapski uzdigao do statusa božanskog jezika nove vere, kad se odvojio od hinduizma opterećenog kastama.

Probleme prevođenja nije nimalo olakšavalo ni obilje dijalekata. Glas koji se obratio doktoru Mijanu Zahidu Huseinu govorio je grlenim dijalektom karakterističnim za Lahor i Amritsar. Kao pripovedač, trudiću se da doslovno prevedem bar ovaj razgovor; ali pošto ne želim da iskušavam čitaočevo strpljenje, niti da otkrivam sopstvena ogra-

ničenja, možda ću biti prisiljen da posegnem za pristojnijim izrazima u poglavljima što slede. Ili možda neću.

„Nego, Zahide Mijane, *selam alejkum*.“

Čovek kome je pozdrav bio upućen opet je opsovao, ovaj put u sebi. Nije prepoznao glas. Nespretno otkopčavajući pidžamu jednom rukom, dok je drugom držao telefonsku slušalicu, posrćući je otišao do kupatila da pruži preko potrebno olakšanje svojoj neurotičnoj bešici, baš kad je radosna kišica počela da zaliva bezbrojne londonske parkove i privatne vrtove. Uprkos mudrosti decenijama sticanoj u vašingtonskoj bolnici *Džordž Vašington*, nije bio svestan da, kad govori direktno u slušalicu stojeći nad klozetskom šoljom, proizvodi blagu distorziju zvuka, odjek koji budna osoba s druge strane može lako da prepozna. A ovaj čovek je uživao kad je mogao da posrami svoje prijatelje.

„Toliko si se uplašio moga glasa da si se upišo, guzičaru jedan?“

„Oprosti mi, prijatelju. Ovde je rano. Nisam ti prepoznao glas.“

„Ne, ovo ti ne praštam, guzičaru. A jedinog prijatelja kojeg imaš držiš u ruci. Što ga malo ne nasapunaš i odrađiš? Tad bi mi prepoznao glas, žabojepecu.“

Ovo poslednje nije bila uobičajena uvreda u Lahoru, ali ju je koristio krug mojih starih prijatelja. Zahid se nasmešio, trudeći se da identifikuje sad već poznati glas i žurno se oslobodi poslednjih kapljica, mada tek uz polovičan uspeh. Tradicije unutar naše vere, avaj, podelile su se oko

ovog bitnog islamskog rituala. Šiiti insistiraju na dvanaest: ud se, naime, mora snažno prodrmati dvanaest puta kako bi se oslobodio i poslednje kapi. Suniti su opušteniji: šest drmanja smatra se dovoljnim. U svojoj žurbi, Zahid je krenuo sufijskom stazom – jedan snažni egzistencijalistički udar – i rezultat je bio da je poprskao pidžamu. Istovremeno je prepoznao glas čoveka s druge strane žice.

„Platone! Platone! Pa, to si ti!“

„Drago mi je što si prepoznao svoje ime, žabojepcu.“

Zahidov glasni smeh, uz blagu histeriju, bio je tipičan za grad u kojem je rođen. Uzvratio je istom merom.

„Dvadeset i pet jebelih godina te nije bilo, Platone. Jesi li ti mahnit, čoveče? Zoveš pre nego je zora osvanula u ovom usranom gradu i prigovaraš što ti ne prepoznajem glas. Mislio sam da si umro.“

„Zlobni guzičaru, što ti nisi? Pizda ti materina...“

„Nestao si, Platone. Baš kao i tvoje posrane slike.“

„Samo iz usranog zapadnog sveta. Moje izložbe su ovde uvek pune.“

„Gde si?“

„U Lahoru, ali kasnije letim za Karači. Tamo mi je atelje.“

„Živeo Puristan! Tamo se ne jebe, a? Što zoveš ovako rano? Je l' to umireš? Dobro si se potrošio? Treba ti transplantacija dupeta?“

„Zaveži, pederu. Mislio sam da si već budan. Zar ne postiš? Prerano ti za jutarnju molitvu? Čuo sam da si postao pobožan i da si bio u Meki.“

Zahid se naljutio. „Svi smo se promenili, Platone. I ti si. Post bi ipak bio malo previše. Bolje je ne postiti nego varati, kao što smo mi to kao deca radili!“

„Mnogi naši stari prijatelji sada poste. Pokušaj da ih nazoveš guzičarima. Ubili bi te za to. Zašto ne i ti? Slušaj, gospodine Veliki Hirurže, ili kojim god da se korumpiranim poslom zamajavaš ovih dana, pozvao sam te iz određenog razloga. Dupe mi je razneto. Razneto! Gadno razneto.“

„Kô da ne znam.“

„Desila se ljubav. Treba mi tvoja pomoć. Bez šala ili posranih pitanja o mojim godinama. Desilo se.“

Platonu je bilo sedamdeset i pet, bio je tačno četrnaest godina stariji od svoje zemlje i to nam je neprestano govorio kad smo bili deca. Bio je desetak godina stariji od nas i koristio je to što je stariji da se hvali svojim seksualnim uspesima, bili oni stvarni ili izmišljeni, bez imalo ustezanja. I govori kako ne voli poslušne, uljudne žene iz srednje klase, opsednute preparatima za uklanjanje bubuljica. I koliko su mu draže sirova energija i grube ruke seljanki. Sve smo to mi znali. Ali ljubav? Iz kojih se dubina oslobodilo to čudovište? Pitajući se da li je to stvarno ili je još jedna Platonova fantazija, Zahid je odlučio da se malo našali.

„Žensko, muško ili životinja?“ Prostote zagadiše telefonsku vezu, šibajući primaoca poput pljuska. Kad je taj monsunski pljusak stao, Zahid se tako histerično i glupavo smejavao da je probudio ženu. Po tome kako se smejavao, Đindje je znala da poziv mora biti iz Lahora i da nisu u

pitanju ni loše vesti ni njegova majka. Odmah je htela da čuje ko to tako rano zove. Napolju je sad već pljuštalo. Platon je čuo njen melodični glas.

„O, Zlatna se leptirica probudila! Selam velikoj dami stvorenoj da raspali slikarsku maštu. Reci joj da se, otkad je otišla, naš grad nikada nije oporavio. Zašto te nije ostavila i našla nekog boljeg? Mene, recimo. Guzičaru, stvarno mi je drago što je nisi ostavio zbog neke mlađe. Neke mlade bolničarke sa sisama mlekarice...“

„Platone, rano je i ja...“

„Biću kratak. Žena koju volim zove se Zejneba. Udata je. Nema dece, ali obožava svoje bratance. Treba joj pomoć. Molila me je samo jedno: moja priča i njena, spojena u jednom rukopisu i s mojim ilustracijama u koloru. I da se nikad ne objavi. Ne pitaj zašto. Ja ne znam. To je njen jedini zahtev. Kako da joj to odbijem? Pozvao sam te samo zato što ne mogu da nađem onog guzičara što nam je nekad bio prijatelj – Daru. On će me se odmah setiti. Proveli smo dovoljno vremena zajedno po ćevabdžinicama i čaj-džžinicama, posebno u doba ramazana, kada smo prečesto prekidalii post. Podseti ga da sam mu jednom učinio ogromnu uslugu po cenu vlastitog samopoštovanja. Obećao mi je da će mi je vratiti bilo da mi zatreba. E, sada je došlo vreme. Potreban mi je, Zahide Mijane. Ja mogu da slikam i potpišem se. Neko drugi će morati da piše priče. Da nije možda i Dara postao previše važan da bi se setio prijatelja iz otadžbine?“

„Platone, molim te, pokušaj da nađeš Darinu imejl adresu. Ja ga ne viđam. Taj me kurvin sin i sad smatra izdajnikom. Poslednji put sam ga video na jednoj pendžapskoj svadbi u Njujorku. Nasmešio sam mu se ljubazno, a on je prezrivo okrenuo glavu. Uvek je bio nadmeni kreten. Možda bi bolje bilo da mu se obratiš direktno.“

Platon je planuo. „Ne zavitlavaj me, pederu, da ti ne zabijem hokejaški štap u dupe... Ja nikad ne koristim imejl. Te su stvari za guzičare i impotentne. Samo mu ti prenesi poruku i daj mu moj broj. Reci mu da mi je dupe gadno rasporeno. Stvarno mi treba pomoć tog drkadžije. Ako je tebi nezgodno, zamoli Zlatnu leptiricu da ga pozove. Ona će to uraditi za mene.“

Spominjanje hokejaškog štapa oživelo je sećanja. Platon je imao slonovsko pamćenje. Jasno da se sećao Zahidovog otpora prema tom sportu. Zahidov otac je bio kapetan pendžapskog univerzitetskog tima krajem devetsto tridesetih, a nekoliko godina potom dao je gol na Olimpijskim igrama kojim su osvojili zlato za otadžbinu. Usledilo je klicanje cele nacije, mada ne i njegovih prijatelja komunisti. Pogođen njihovim prezirom, odbio je medalju i novac ponuđen od vlade. Zahidu je tada bilo šest godina ali je rastao okružen sportskim medaljama i peharima koji su samo uvećavali njegovu averziju prema hokeju. Njegov je otac jednako uspešno počeo da se bavi biznisom i pokrenuo je uvozno-izvoznju firmu, koja je, uz pomoć državnih službenika kojima nikad nije dosta provizije, bila veoma uspešna. Zahidova reakcija na sve to bila je članstvo u

tajnoj komunističkoj ćeliji, čime je naše prijateljstvo zacementirano. Ali u otadžbini ništa ne može ostati tajna. Svi su to znali.

Oklevajući, Zahid je pristao da obavi taj sudbonosni poziv. Nekoliko sati kasnije, baš kad sam pažljivo nabijao kafu u aparat za espresso, zazvonio je mi telefon. Prvi moj instinkt je bio da smesta spustim slušalicu. Tek me je spominjanje Platonovog imena u tome sprečilo. Sa Zahidom nisam razgovarao četrdeset i pet godina – otkad je, sredinom šezdesetih, pošto se oženio, otišao iz Lahora na studije medicine na univerzitetu *Džons Hopkins* u Baltimoru.

Da bi otišao iz zemlje, morao je da dobije potvrdu od Ministarstva unutrašnjih poslova da može da izađe iz zemlje. Da bi je dobio, kasnije smo saznali, odao je prebivalište našeg druga Tipua, Bengalca, komuniste iz Čita-gonga koji je studirao s nama na koledžu u Lahoru. Tipu je bio mnogo obrazovaniji od nas, upućen kako u klasike marksizma tako i u predbračni seks, i od njega smo mnogo naučili. Tog kobnog proleća, jedan ga je njemu naklonjeni činovnik upozorio da je na listi traženih zbog subverzivnih aktivnosti protiv države. Tipuu je to laskalo, ali se i uplašio. Niko ne voli da razmišlja o električnim šipkama, ledenicama ili udovima pripadnika tajne policije koje ti nabijaju u dupe u skućenom podrumu lahorskoj tvrđavi. Osoba koju smo svi poznavali bila je nasmrt mučena nekoliko godina ranije i strah nije bio iracionalna reakcija. Tipu je rešio da se krije. Jedna moja tetka u udaljenom planinskom delu zemlje tražila je vrtlara i ja sam joj predložio Tipua, koji

je pozajmio nekoliko priručnika o vrtlarstvu i otisnuo se u brda. Nekoliko meseci kasnije, pronašli su ga i uhapsili. Neko ga je otkucao Odeljenju za krivične istrage, a neki su čuli jednog visoko rangiranog policajca kako se hvali, posle nekoliko viskija u klubu *Džimhana* da ih je sin hokejaške zvezde zadužio. Jedan Zahidov dalji rođak, prisutan tom prilikom, postarao se da i ja to saznam, ali tek pošto je Zahid otišao za Baltimor. Vesti su se proširile gradom i ja sam prekinuo sve odnose s njim. Mladalačka nadmenost, nekad konformistička a katkad buntovnička, retko nam dozvoljava da ozbiljno preispitujemo ili ponovo procenjujemo postupke, događaje, iskustva. Ni mi u tome nismo bili drugačiji. Zahid je bio izdajnik. Prestao sam da mislim na njega, mada nisam mogao da ne čujem za njegove hirurške uspehe.

Kad se Zahid preselio u London, mi bismo tu i tamo, ljubazno klimnuli jedan drugom glavom, na ponekoj svadbi i na jednoj ili dve sahrane, uključujući i sahranu starog komuniste iz otadžbine čiji je sin insistirao da se molitva obavi u luksuznoj mada ružnoj džamiji u Ridžents parku. I Tipu je bio tamo. Imao je burnu karijeru trgovca oružjem i video sam njih dvojicu kako se grle. Do tada sam već bio iskusio bezbrojne dublje i gore izdaje. Ako Zahidovu nisam mogao da oprostim, onda sam barem mogao da je ublažim. Ali iznad svega sam želeo da čujem nešto o Platonu. I, iznenada, posle svih ovih godina, želeo sam da saznam i šta je bilo sa Zahidovom ženom. Donekle impulsivno, i

na vlastito iznenađenje, pristao sam da večeram s njima u Ričmondu.



Nismo razgovarali gotovo pola veka. Starost izbegava da misli na budućnost, zakoni biologije čoveka teraju da razmišlja uglavnom o prošlosti, ali ja sam, naprotiv, stremio u drugom pravcu. Zašto se usredsrediti isključivo na prošlost? Neki prijatelji su postali mrzovoljni i krajnje pesimistični, i odbijali su da uvide vrednost u ovom našem postmodernom svetu. Biološki konzervatizam ili stare usahle nade, u oba slučaja to je donosilo melanholiju, dane ispunjene očajem i večeri natopljene alkoholom.

Prijateljstva iz školskih dana su, zna se, nepostojana. Neka opstaju iz čisto praktičnih razloga, jer škole za privilegovaniye slojeve u svakoj zemlji stvaraju društvene mreže, kojima se nadoknađuje gubitak ili nepostojanje pravog prijateljstva. Zahid i ja smo išli u različite škole, ali smo se svakog leta viđali u planinama. A opet, naše prijateljstvo nije bilo tek sezonsko. Nastavili bismo da se družimo i po povratku u Lahor. Kasnije smo pohađali isti koledž, a zajednička politička gledišta još su nas više približila.

Gotovo deset godina poveravali smo jedan drugome sve svoje političke i seksualne fantazije. Kad se Zahid opsesivno zaljubio u ćerku jednog generala, insistirao je da idem s njim na njegovoj vespi do ženskog koledža koji je pohađala. Čekali bismo napolju a onda pratili njen auto,

prestizujući ga tik pred njenom kućom. Ona je znala. Ponekad bi se i nasmešila. Sećanje na taj jedan jedini osmeh držalo ga je nedeljama. Onda je ona diplomirala i ubrzo se udala za naslednika neke bogate veleposedničke porodice. Zahidova ponuda, koju joj je prenela njegova majka, bila je grubo odbijena. Zbog svojih političkih sklonosti i činjenice da je njegov otac odbio državne počasti Zahid nije bio privlačan ćerkama vojnih oficira i činovnika, dveju grupa koje su u to doba vodile otadžbinu, upravljajući onom vrstom tiranije koja lomi srca ljudi i njihov ponos. Mladić nije imao budućnosti. Kako je mogao i da sanja da uđe u porodicu s takvim privilegijama?

Zahid se, međutim, oporavio od toga i šokirao roditelje insistiranjem da se oženi Đindjom, ćerkom skromnog mada izuzetno imućnog Kineza, obučara u Lahoru. Bila je to muslimanska porodica, ali su kastinske predrasude imale duboke korene u našoj otadžbini. Ćerka obučara za sina jedinca iz bogate pendžapske porodice? Neprihvatljivo. To je isto kao oženiti se crnkinjom.

Zahid se nije obazirao na njih. „A šta smo to mi?“, rugao im se. „Seljaci poreklom od Hindusa, pripadnika niže kaste koji su gajili povrće za vladare ovoga grada. Naši su preci uzgajali repu i tikve, dok je Đindjein otac zanatlija. Mislite da je niži od vas samo zato što vam meri stopala za sandale.“ Oženio se Đindjeom, *sunehri titli* – Zlatnom leptiricom, kako su je zvali Zahidovi pendžapski prijatelji. Brat joj je bio član našeg političkog kruga. Bila je čudo od lepote i inteligencije, što je u Lahoru redak spoj. Bilo je u njoj neke

radosti, baš kao i veličanstvenosti. Imala je tanke usne i duboke, izražajne oči. Pročitala je više knjiga od svih nas zajedno – i to na tri jezika. Njeno poznavanje pendžapske sufijske poezije bilo je izuzetno, a kad bi zapevala, glas joj je zvučao kao svirala. I ponekad je pevala, obično kad je mislila da je sama s našim sestrama i rođakama, nesvesna da je i mi slušamo. Svi smo je voleli. Ja više od drugih, a mislim da je i ona volela mene.

Udala se za Zahida malo pre nego što će biti razotkrivena njegova politička izdaja, a ja sam mislio da je morala znati za to i to me je mnogo naljutilo. Tih je dana to bilo važno. Zato je i ona bila sklonjena u najdublje kutke moga sećanja.

Sada sam uhvatio sebe kako se radujem što ću ponovo videti Đindje. Naš odnos se sastojao uglavnom od pisama, dugih telefonskih razgovora i pokušaja da se sretnemo. Poslednji put kad smo se, pre četrdeset i pet godina, našli nasamo, bila je neizrecivo zbunjena. Osramoćena, pobjegla je.

Sledeći put kada sam je video bilo je na oproštajnoj večeri jednoga profesora koji je odlazio u penziju. Došla je s bratom. Susret je bio krajnje čedan, mada je njoj koke-tiranje ionako bilo sasvim strano. Popričali smo; činilo se da je veoma slabašna. Njeni su me setni pogledi ranjavali pravo u srce, ali ništa se nije dalo učiniti. Nekoliko meseci kasnije, dobio sam pismo u kojem me je obavestila da se verila za Zahida. Bilo je to jedno veoma dugo pismo, puno pravdanja, kakva žene pišu daleko bolje od nas muškaraca, barem sudeći po mom ograničenom iskustvu. Ja sam bio toliko besan zbog vesti o njenoj veridbi da pismo nikada

nisam do kraja pročitao. U godinama koje su usledile, upitao bih se ponekad je li u njemu bilo i reči nežnosti prema meni. Pocepao sam ga u komadiće i bacio. Bolje da završi u kanalizaciji, mislio sam, pa nek ga pacovi čitaju. Morala je to da ceni, pošto se za jednog takvog i udala. Posle mnogo godina, jedna zajednička prijateljica mi je rekla da ona u Đindjeinom životu nije otkrila ništa skriveno niti neobično. Bilo je tu dvoje dece i ona su bila centar njenog sveta. Pitao sam se kako li su završila deca, i šta je bilo s njenim životom kad su deca otišla od kuće.

Stigao sam rano i krenuo u kratku šetnju kraj reke. Iznenada me je obuzela neka muka u stomaku. Možda je ovo, na kraju krajeva, ipak greška. Zašto ići na večeru ako osećam da u tome ima perfidnosti? Vreme ne zace-ljuje uvek rane koje nam zadaju politički ili emocionalni sukobi. To što je Tipu ostavio politiku i ušao u biznis nije naknadno pravdalo Zahidovu izdaju. A što se tiče Đindje, o njoj dugo nisam razmišljao, a i kad jesam, činila mi se kao nekakav nežni duh. Nisam mogao a da ne pomislim da bi restoran, neutralnija teritorija, predstavljao manji stres. Vratio sam se do svog parkiranog auta, izvadio bocu vina i pažljivo osmotrio njihov ričmondski dom pre no što sam ih upozorio na svoje prisustvo. Kuća, stara džordžijanska palata, bila je zaista vrlo bogato opremljena. Lep, odnegovan vrt spuštao se ka reci i malenom keju, gde je bio usidren brodić. Primetili su me, francuski prozori bili su širom otvoreni, a Zahid je sišao da me dočeka. Na glavi, glatkoj i sjajnoj, nije bilo nijedne dlake. S obzirom

na našu prošlost, topli zagrljaj ili čak ovlašno tapšanje po ramenima nije dolazilo u obzir. Tek obično rukovanje. A onda je izašla Đindje i oblaci su se razišli. Kosa joj je bila seda, ali joj je lice bilo nepromenjeno a figura nije nimalo ogrubela s godinama. Dovoljan je bio jedan njen osmeh da preplavi obale izgubljenih sećanja. Uspeo sam da izgovorim nekoliko banalnosti dok smo ulazili. Zahid je otišao po piće – da bih mu otežao zadatak, tražio sam sveži sok od nara, na šta mi je rečeno da će ga spremi – a ja sam razgledao kuću.

Veliki salon je bio konvencionalan i bez iznenađenja. Mogao je da bude preslikan iz časopisa *Interiors* ili nekog od brojnih drugih konzumerističkih magazina što su sramotili zubarske čekaonice. Da li oni zaista misle da su im pacijenti mahom praznoglavi ili su te sjajne fotografije bile nadoknada za turobni dekor njihovih ordinacija? Na zidovima salona bile su uglavnom neugledne slike, pri čemu je svaki kontinent neprimereno predstavljen. Nije bilo nijedne Platonove slike, već dva gvaša njegovog odvratnog modernog rivala I. M. Malika. Bilo je tu još nekoliko mačeva i sablji s kojih već neko vreme nije obrisana prašina.

Jedini predmet koji me je zadivio bilo je jedno izuzetno kinesko platno s motivom tri žene zanete u ozbiljan razgovor. Bez traga uverenja da je ovozemaljsko postojanje čista iluzija. Da me je neko naterao da pogađam, verovatno bih se usudio reći da je slika s kraja sedamnaestog veka i da ju je naslikao neko ko je inspirisan ili bio inspirisan

Jungdžengom. Ulovila je moj pogled pun poštovanja i nasmešila se.

„Original ili kopija?“

„Nije kopija. To je stvarno Jungdženg. Početak osamnaestog veka. Dar od mog sina, koji je, dok je živeo u Hongkongu, zarađivao velik novac. Nemam pojma kako je uspeo da je iznese iz zemlje.“

Bilo je malo rano da se započne razgovor o potomstvu i ja sam se upravo pitao gde drže knjige, kad me je Zahid uzeo za ruku.

„Đindje zna koliko si ti zahtevan kada je hrana u pitanju. Pripremila je večeras pravu gozbu i dok ona završava jelo, dođi da ti pokažem svoju radnu sobu.“

Činilo se da su srećni zajedno, što mi je godilo. Đindje nije bila od žena koje bi prihvatile da dugo žive u jadu i čemeru. Ona bi to odavno već napustila.

Velika radna soba sa zidovima obloženim hrastovinom bila je zaista impresivna; eklektična zbirka tačno je odražavala različite ukuse članova tog domaćinstva. Zahid mi je rekao: „Kupio sam sve tvoje knjige. Prelistaj ih pre nego što odeš.“ Obraćao mi se na pendžapskom, kao što je uvek činio kad smo bili sami. Želeo je da raščisti prošlost. „Daradi, najviše me boli što si me tako olako osudio a da nisi ni razgovarao sa mnom.“

Seo sam za njegov radni sto i zurio u njega. Oči su mu i dalje bile iste i gledale su me netremice. Ispričao mi je šta se stvarno desilo. Njegov otac je jednostavno potkupio nekog višeg policijskog službenika da mu izda potvrdu da

može da izađe iz zemlje, a Zahid je samo potpisao izjavu kojom potvrđuje da nije član nikakve tajne komunističke organizacije.

„Ni ti ni ja više nismo mladi, Zahide. Nemojmo zavaravati jedan drugoga niti ulepšavati stvari koje nikad nisu bile lepe. Ko je izdao Tipua?“

„Zar sam ja jedini koji je znao da on radi za tvoju tetku?“

„Hoćeš reći da je to mogao biti Džamšid?“

„Upravo ta hulja. Sam mi je to priznao.“

„Kada?“

„Pre četrdeset godina, kada se još uvek borio sa osećanjem stida. Rekao mi je da nije mogao da se suoči s tobom posle onoga i molio me da mu oprostim što je dozvolio da se okalja moj obraz...“

„A ja sam mislio da nije mogao sa mnom da se suoči zato što je postao korumpirani i nemoralni biznismen koji se upetljao sa svakim vojnim diktatorom!“

„Pa zar postoji neka druga sorta tih ljudi?“

Nasmejali smo se.

„Zahide, ti me znaš bolje nego većina ljudi. Svakom u Lahoru je rečeno da si to bio ti. Ako sam ja bio besan i nisam te pozvao, zašto ti mene nisi potražio? Tvoja ćutnja je u mojim očima samo potvrđivala da si kriv.“

„Policajac koji je uzeo mito širio je te pogane glasine. Moj otac se plašio. Da sam ja osporio njegove navode i ispričao prijateljima istinu, možda bi mi povukli potvrdu i ja ne bih mogao da napustim zemlju. Znao sam da bi se ti,

da sam ti rekao, suočio s tim policajcem, razgovarao s novinarima, objavio celom svetu i nadigao veliku gužvu. Onda ništa ne bi bilo od mojih studija medicine na univerzitetu *Džons Hopkins* a ja sam očajnički želeo da postanem lekar. Pa ti si me sam na to podsticao. Ali ovo je vreme istine i pomirenja. Ima još jedan razlog što te nisam potražio.“

„Koji to?“

„Đindje. Znao sam koliko ste vas dvoje bili bliski. Ti si mi sve ispričao pa sam mislio...“

„Nek misli sve najgore o meni samo da Đindje bude moja.“

„Tako nekako.“

„Ali ti je nikad nisi voleo. Valjda bi mi to rekao.“

„Tačno, ali mnogo mi se sviđala a želeo sam da se oženim. Ti si je voleo, ali nisi bio spreman da se oženiš njom...“

„Niti bilo kojom drugom.“

„Da, ali ona i većina devojaka nije tako razmišljala u ono vreme, a da ne spominjem njene roditelje. Ti si joj nudio nekakvu ludu boemsku alternativu, i to u Lahoru, gde su devojčice učili umetnosti naginjanja na prozor da tek na tren vide svog dragog, ali tako da njih niko nikad ne vidi. Čak i logistički, to što si joj ti nudio bilo je suludo.“

„To je bio test naše ljubavi. Đindje ga nije položila. A što se tiče boemskog načina života i logistike, naši su pesnici i profesori i umetnici to neprestano koristili, i ne samo pre Podele. Platon je znao napamet ceo spisak onih koji su to radili, s kim i gde... pa znaš da su čamci na Ravi bili redovna sastajališta. Lorensovi vrtovi na mesečini, dok

u zoološkom vrtu zavijaju vukovi. A sad je reka koja je nadmeno i redovno plavila Lahor sasvim presušila. Jesi li ti ikada bio zaljubljen u nju?“

„Nisam, ali sam naučio da je volim i poštujem i, Daro, molim te, prihvati to kao činjenicu. Mi smo srećni. Imamo dvoje dece i dvoje predivne unučadi.“

„Kakve veze proizvodnja dece i unučadi ima sa srećom? A ja sam se nadao da si srećan zato što ti je draga, zato što možeš da razgovaraš s njom o svetu i...“

„Kada sam joj prvi put ponudio brak, rekla mi je da tebe niko ne može da zameni. Njen jedini uslov je bio da, odemo li u inostranstvo, nikada ne bude u istom gradu u kojem si i ti. Pošto si me ti već proglasio krivim i kaznio za zločin koji nikad nisam počinio, rado sam prihvatio taj njen uslov. I to se više nije spominjalo.“

„Zašto mi ona nije pisala i objasnila da si nevin?“

„Pošto ste sad u istom gradu, pitaj nju.“

„Drago mi je što je Džamšid mrtav. Drago mi je što si ti ostao bez kose i što si oronuo i ostario.“

Zahid se glasno nasmejao. Smeh mu je bio spontan i iskren i podsetio me je na to koliko smo se u mladosti smejali. Pažljivo me je pogledao.

„Kako to, pobogu, da se ti nisi nimalo promenio? Zar na tebe ništa ne deluje?“

„Promenio sam se mnogo više nego što možeš i zamisliti, ali neke su stvari duboko skrivene, mada, koliko god se svet promenio, zločin je zaboraviti ono što smo nekad mogli i što će opet biti moguće.“

„Uvek tvoja prokleta politika. Šta se desilo s Tipuom?“

„Uhapšen je, mučen i vraćen u Čitagong na zahtev njegovog ujaka, državnog službenika. Taj je ujak preuzeo punu odgovornost za njega. Tipu je ostao u kontaktu sa mnom. Mislio sam da je poginuo u građanskom ratu 1971. godine, ali bio je samo ranjen. Poslednji put sam ga video na onoj sahrani na kojoj ste se vas dvojica zagrlili. Sad je trgovac oružjem, a svoju maoističku prošlost koristi da služi kao svodnik Kinezima. Žena Parižanka pomaže mu u poslovima s Francuzima.“

Odozdo se začuo gong, pompezan ali delotvoran. Pozvani smo na večeru. Sto je bio postavljen kao umetničko delo. Mora da je najmanje pola dana na to utrošila.

„Nisam ni sanjala da ću jednog dana kuvati za tebe.“

„Ako ne bude dobro, nećeš nikada više.“

Ali bilo je dobro. Zapravo, bilo je prava repriza junanskog obroka što ga je pripremila njena majka i u kojem sam jednom davno, pre toliko godina, uživao u stanu njene porodice u Lahoru, obroka koji me je uputio u to šta znači propisna kineska kuhinja, a ne ona bljutava hrana što je služena u dva kineska restorana u gradu. Đindje je izabrala divan način da oživi najčarobnije uspomene iz prošlosti, spojivši drevne recepte i mladalačku ljubav. Za početak, bile su tu tri vrste pečuraka, uključujući najcenjenije: *či-cung*, koje, skuvane na poseban način, imaju ukus piletine. Tu su bile i *kan-pa-čuen* ili „sušene pečurke“, brzo pržene sa crvenim ljutim papričicama, mladim lukom i goveđim fileom, slasne za nepca poput prvog poljupca. Glavni obrok

je bila piletina poslužena u posudi u kojoj je kuvana na pari, nalik na aparat za espresso kafu s dimnjakom na sredini, začinjena aromatičnim biljem i s mnogo đumbira, i još pečuraka... Piletina spremljena na pari bude tako meka, a tu je i najukusnija pileća supa koju sam ikad probao. Uz to su bili špageti od pirinča i *nuo mi*, lepljivi pirinač koji se može kupiti samo u Junanu i delovima Vijetnama. Nijedno od mojih domaćina nije jelo pečene zelene ljute papričice koje su krasile tanjir stavljen pred mene; i to sam prvi put probao na onoj davnoj gozbi u Lahoru.

Na kraju nam je poslužena *ru-šan* ili mlečna lepeza, još jedna poslastica po kojoj se junanska kuhinja izdvaja od kuhinje gotovo svih drugih kineskih pokrajina gde žive Han-Kinezi. Proizvod nalik na sir, čvrst, tvrd i narezan na vrlo tanke kriške u obliku lepeze, koji se jede s kompotom od ogrozda i svežim mangom. Pošto je Đindjein stomak, kao i u većine pripadnika naroda Han, osetljiv na sve mlečne proizvode, Zahid i ja smo te večeri pojeli previše. Ja sam odbio *mao taj*, odvratni liker čije ime izgovoreno na pendžapskom znači „smrt ti je blizu“.

Moj je stomak bio potpuno osvojen, ali je staza do mog srca još uvek bila zaprečena šumom ljutih kopriva. Na malo opušteniji način, upitao sam za decu i kako žive. Sin Sulejman, kome je dodijalo da zarađuje novac, posvetio se kineskoj istoriji. Zaljubljen je u Kineskinju i živi u Kunmingu. Ne, nije uopšte religiozan a tek je ovlašno zainteresovan za politiku. Čerka Nilam je pobožna i udata

za generala u Islou.* Njihov će sin dogodine napuniti jedanaestu. Osmehnuo sam se, razmišljajući o tome koliko je Zahid nekad davno bio zaljubljen u generalsku ćerku a sad je njegova ćerka udata za generala.

Sada je na mene bio red da me ispituju, ali oni su očito već dosta toga znali pa sam stidljivo potvrđivao većinu informacija koje je Đindje prikupila o mom životu. Čak se sećala i epizoda koje sam ja potpuno zaboravio. Pažljivo me je pratila, čak i ovako, izdaleka. Raspitivala se o davno zaboravljenim detaljima iz mog života.

„Vidiš“, reče Zahid, „mi zapravo nikada nismo izgubili vezu s tobom, iako svih ovih godina nismo bili u kontaktu s tobom. Đindjeini špijuni su nam dojavljivali svaki tvoj pokret. Jednom, kad si došao da održiš predavanje u Džordžtaunu, sedeli smo pozadi s tamnim naočarama i smešnim šeširima kako nas ne bi prepoznao.“

„Ne bih te ni bez šešira prepoznao, ćelava repo.“

Nastavio sam da čavrljam na pendžapskom, zadovoljan što na pomisao na Zahida neću više tonuti u ono odvratno turobno snatrenje. Maternji jezik podstiče na drskost i indiskrecije i obojica smo uživali u ponovnom susretu. Đindje je bila tiha, mada je verovatno pendžapski tečnije govorila nego Zahid. Učinilo mi se da sam u jednom trenutku uhvatio njen teskobni pogled, ali on je ubrzo nestao. I kad sam se već spremao da krenem, shvatio sam

* U lokalnom žargonu nadimak za Islamabad, glavni grad Pakistana. (Prim. prev.)

da nismo razgovarali o Platonovim nevoljama. Zahid nije znao kojom se to Platon oženio, niti zašto, ili je i to bila samo izmišljotina. Priznao je da ne razume Platonove slike i da mu se ne dopadaju. Đindje mu se vrlo žestoko usprotivila i oboje smo ga združeno optužili da je malo-gradanin. Predložio sam mu da dekorativnu sliku I. M. Malika prebaci u svoju radnu sobu ili perionicu. Objasnio je da je veliki novac dao za te gvaševe i upitao me kakvu to uslugu dugujem Platonu. Đindje nije uspela da prikrije uznemirenost. Promrmljao sam nešto o davnoj prošlosti i maglovitom sećanju, ali i obećao da ću sutradan razgovarati s Platonom.

Veče je na kraju ispalo iznenađujuće prijatno. Pred moj polazak, Đindje je nakratko nestala i vratila se s velikim paketom, očito s nekim rukopisom.

„Pre mnogo godina, rekao si mi da treba da napišem priču o svojoj porodici i o našem dugom putovanju iz Juna na u Indiju. Napisala sam je i evo ti je. U početku sam mislila da pišem za Nilam, ali kada se okrenula veri, znala sam da me nikada neće razumeti. Za nju, svaka sloboda vodi u moralnu izopačenost. Ali sam ipak nastavila da pišem. Pošto je priča bila tvoja ideja, mislila sam da je tebi i dam. To je, zapravo, za moju unučad. Nije za objavljivanje, ali bih volela da znam šta misliš. Izvini što je ispala tako dugačka.“

Oduševljeno sam uzeo rukopis, pitajući se sadrži li i veran prikaz salonâ iz Lahora. Ova je sitna leptirica umela

da ubode kao pčela. Njeni zajedljivi opisi poseta bogataškim kućama tog grada uvek su me zasmejavali.

„Đindje, dirnut sam i počašćen. Ako nađem na nešto nejasno, mogu li da te pozovem da mi pojasniš?“

Zahid nas je naizmenično pogledao i nasmešio se. „Eto vas opet u istom gradu. Kod nas si uvek dobrodošao i, samo da znaš, ja nisam imao priliku da pročitam taj rukopis.“

Oči su joj zasjale. „Ti si davno odustao od čitanja. Samo medicinski časopisi i laki aerodromski trileri. Previše je zamorno čitati prave knjige. Tvoje je kupio tek prošle nedelje.“

„Rekao mi je to.“

Došlo je vreme da krenem. Ustao sam i rukovao se sa Đindje. Drhtala je. Zahid me je otpratio do kola.

„Baš mi je drago što sam te opet video.“

Ovaj put smo se toplo zagrlili, kao stari prijatelji. Razmišljao sam o toj večeri celim putem kući i još nekoliko dana posle toga. Nisu ni politička izdaja, ni teške nevolje, ni moj ponos, ni mrzovolja, niti njegovi neprestani prostakluci doveli do našeg razlaza. Bila je to Đindje. To mi je zvučalo nekako lažno. Setio sam se kako mi je govorio da mu nije privlačna i da razume šta sam u njoj našao. Uvek je tvrdio da moja ljubav prema njoj nije ni nežna ni čista. Žestoko sam odbacivao tu optužbu. Moja ljubav je sigurno nežna. A što se tiče čistote, ljubav koja je čista graniči se s verskim zanosom i obožavanjem, a to meni nikada nije ništa značilo. To još deli ljubav od strasti. Prvo je osećanje namenjeno ženi, a drugo kurtizani, ili ljubavnicu.